

ЩО ТАКЕ МОДЕЛЬ І ЯКА ВІД НЕЇ КОРИСТЬ ФІЛОСОФУ? (НА ПРИКЛАДІ МОДЕЛЕЙ ІДЕАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА)

Н.П. Козаченко

Анотація. Моделювання представлено не лише як науковий, але й як загальнофілософський метод. З точки зору автора, історія філософії являє собою історію створення моделей, які виконують ряд функцій: забезпечують наочність, здійснюють спрощення, впорядкування, пояснення і таким чином уможливають розуміння, надають певну інтерпретацію, дають змогу зробити передбачення і окреслюють певний спосіб дій. Модель може слугувати інтерпретацією та підтвердженням певної філософської концепції. До особливостей побудови філософських моделей автор відносить мінімальність обраних критеріїв, простоту та універсальність.

Ключові слова: модель, моделювання, інтерпретація, соціальна філософія, ідеальне суспільство.

Що таке модель. Модель — обширна філософська категорія, що є наслідком здатності людського інтелекту до символічного пізнання світу. Саме явище моделювання притаманне людині в силу її винесеності за межі природного світу у світ інтелекту. Тому, всі моделі мають символічний характер і поділяються на дві великі групи: (1) реальні, емпіричні або фізичні моделі: модель літака, аеродинамічна труба, картонний будинок тощо; (2) ідеальні або теоретичні моделі: піраміда потреб, ціннісна ієрархія, модель державного управління тощо. Кожна модель являє собою інтерпретацію певного явища таким чином, в якому воно стає доступним людському інтелекту.

Фактично модель розглядається як конструкція, в якій ми розташовуємо символи нашого досвіду або мислення таким чином, що в результаті цього отримуємо систематизовану репрезентацію цього досвіду чи мислення як засіб їх розуміння або пояснення іншим людям [6, с. 11].

Моделювання — структурно один із найскладніших методів пізнання, хоча притаманний людській свідомості від самого дитинства. Так, створення образу — моделі себе, власного бачення світу, моделі поведінки і стосунків починається з наймолодшого віку і, таким чином, кожен з нас живе у моделі себе і світу, яку він сам створює. При цьому моделювання передбачає такі складні мислительні операції як аналіз, ідеалізація, систематизація, структурування, абстрагування тощо.

Історія філософії являє собою історію створення моделей: людини, світу, знання, суспільства, психіки, моралі тощо. Кожна філософська концепція (як і будь-яка наукова теорія) є мисленним моделюванням тієї області, на яку вона спрямована, з метою прояснити її, впорядкувати, зробити об'єктом людського пізнання.

Модель — це більш-менш свідомо метафізична орієнтація, що полягає не у загальнофілософських претензіях метафізики, а в її спробах зробити речі доступними для загального розуміння, котре необхідне науці, як земля Антею [6, с. 75].

Функції моделей. Філософські, наукові, буденні моделі виконують ряд подібних функцій: забезпечують наочність, здійснюють спрощення, впорядкування, пояснення і таким чином уможливають розуміння, надають певної інтерпретації і дають змогу зробити передбачення. Максвелду належить заслуга формулювання методу моделювання як одного із загальних методів пізнання: для розвитку теорії спочатку потрібно побудувати спрощену модель явища, в якій наочно представлені внутрішні зв'язки. Завдяки такій побудові модель може виступати не лише як ілюстрація, але як евристичний засіб побудови самої теорії (див.: [20, с. 42]).

Модель може використовуватися як підтвердження, це може бути експериментальна модель, в якій реалізується певне припущення або теорія. Тут у чистому вигляді спрацьовує ідея моделювання моделі, коли прототипом виступає певна теорія (яка сама є моделлю), а її підтвердженням постає експериментальна модель. Такими моделями постають не лише фізичні експерименти, а й більш глобальні явища. Так, розробка нової концепції шкільного навчання є моделлю-підтвердженням адекватності і дієвості відповідної моделі-концепції освіти.

Модель як інтерпретація розкриває значимі смисли досліджуваних об'єктів, дозволяє розглянути систему під певним кутом зору: планетарна модель атома, організаційна модель суспільства розкривають конкретний смисл, вкладений дослідником у ці явища, показують зна-

чимі на даному етапі дослідження характеристики: дискретність та зв'язність.

Модель може виступати як формалізація, що дозволяє виокремити основні принципи виникнення, функціонування чи розвитку явища, окреслити умови його існування. Найвідомішою такою моделлю може слугувати класична логіка, як найпростіша і найуніверсальніша модель міркувань. Такою ж моделлю постає евклідова геометрія, яка формально відбиває співвідношення між об'єктами поверхні нульової кривини. Крім того, модель може виступати схемою, узагальненням або класифікацією вже доступного для пізнання, певним чином дослідженого фрагмента реальності.

Модель як прогнозування може використовуватися у кількох смислах. Це можуть бути прогнози закономірностей внаслідок спостереження за поведінкою моделі деякої системи або виведення наслідків з певних принципів і законів, які описують дану модель, а може бути побудова ad-hoc моделі у відповідь на питання «а що, якщо?». Найпоширенішим є прогнозування на основі математичних моделей, які, навіть будучи достатньо простими, здатні досить ефективно описувати явища природи та суспільства. «Математика якимось чином забезпечує надійну модель для більшої частини того, що відбувається у Всесвіті» (див.: [21]). Питання про дивовижну ефективність математичних моделей тривалий час цікавить дослідників і має принаймні дві відповіді: емпіристську, згідно якої «книга природи написана мовою математики», і конструктивістську — математичні моделі визначають спосіб нашого представлення природи.

Примітним є те, що у випадку з математичними моделями (і з моделями взагалі) отримані передбачення можуть стосуватися і тих явищ, які ми не розуміємо. Відтак, можуть мати місце моделі явищ, існування яких емпірично не встановлене, і має місце лише у певній моделі. Аналогічно, за допомогою моделей можна здійснювати передбачення процесів, явищ чи об'єктів, які наразі не є дослідженими і навіть не є зрозумілими. (Особливо наочно це можна проілюструвати за допомогою передбачень сучасної фізики щодо чорних дір, темної матерії тощо.) Виникає дуже цікаве питання: яким чином узгоджується модель зі своїм прототипом?

Відношення між моделлю та прототипом. Моделювання може розглядатися як імітування певної системи шляхом побудови спеціальної конструкції, в якій відтворюються значимі принципи організації та функціонування цієї системи (див.: [18, с. 39]). Моделі не можна вва-

жати тотожними оригіналу копіями, або буквральним докладним описом оригіналу, вони постають аналогами, тобто системами, подібними до оригіналу лише у деякому відношенні.

Згідно ідеї подібності можна виокремити такі види моделей:

(1) субстанційна модель — розкриває подібність з оригіналом шляхом відбиття основних характеристик субстанції, ідеалізованого субстрату, що виступає матеріалом для створення системи (масштабовані моделі, філософські онтологічні системи);

(2) структурна модель — відбиває суттєві зв'язки та компонентну будову досліджуваного явища чи об'єкта (наглядні моделі молекулярної будови речовини, соціальна стратифікація та моделі суспільних зв'язків);

(3) функціональна модель — зосереджена на розкритті результату, який потрібно отримати (модель штучного інтелекту, інституційна модель суспільства).

Рівень подібності моделі явищу-прототипу найчастіше задається дослідником і багато в чому залежить не лише від раціональних критеріїв — подібність може бути гіпотетичною, продиктована зручністю, можливостями дослідника, загальною спрямованістю його досліджень та рівнем обізнаності і, нарешті, його інтуїцією або красою самої моделі. Фактично, модель ніколи не може бути досконалою імітацією і це є істотною ознакою моделі, інакше досліднику не потрібна була б модель, оскільки він міг би так само працювати з оригіналом. Модель принципово відрізняється від прототипу, причому не тільки масштабом, способом представлення чи матеріалом, але й основним набором виділених характеристик, вибраних дослідником і втілених у моделі. Побудова моделі здійснюється з відкиданням значної кількості властивостей прототипу, несуттєвих для дослідника; при цьому відкинуті властивості можуть виявитися суттєвими для іншого дослідження, яке буде здійснюватися в іншому аспекті. Крім того, модель може володіти характеристиками, зручними для дослідника, але не притаманними прототипу (всім відоме схематичне зображення молекули води з червоним атомом Оксигену і двома синіми атомами Гідрогену, хоча насправді ці кольори введені просто для наочності, так само як і трубки-зв'язки між атомами).

Дуже важко встановити відношення між моделлю та оригіналом-прототипом. Насправді, можна констатувати, що все може бути моделлю будь-чого, для цього достатньо просто зробити певну вказівку. Так, набір з чашок та чайника може бути моделлю сонячної системи, дерев'яний брусок — моделлю танка, а коробка сірників — моделлю

суспільної групи. Можна знайти низку подібностей між будь-якими об'єктами нашого світу: кількісних, якісних, структурних, функціональних тощо. Досить очевидно це проявляється у наведених прикладах, але всі вони стосуються фізичних моделей (емпіричних). По-іншому проблема співвідношення моделі та оригіналу постає при розгляді теоретичних моделей, до яких можна віднести як і досить «прості» узагальнення на кшталт «закону великих чисел», соціальну стратифікацію суспільства, акцентуації характеру та ін., й разом з тим розлогі теорії, які описують складні суспільні та природні процеси і явища. Прийняття певної моделі як парадигми чи концептуальної схеми зумовлює розвиток подальших досліджень, якщо це наукова модель, або навіть напрям реформ, якщо це модель суспільства. Тоді виникає питання, що в даному випадку є моделлю?

Досить добре зворотний зв'язок між моделлю та прототипом можна проілюструвати на прикладі досліджень штучного інтелекту. Від початку прототипом для створення моделі штучного інтелекту слугували людські пізнавальні можливості, методи і способи пізнання. Штучний інтелект розглядався як система, що відтворює функції людського мозку щодо сприйняття, обробки, збереження інформації, виведення висновків, здатності до певної інтелектуальної діяльності.

Разом з деталізацією, зростає і рівень абстрактності моделей штучного інтелекту, які переходять від змістовної реалізації до принципового втілення. З'являється ідея «множинності реалізації», згідно якої носієм інтелекту не обов'язково має бути біологічна істота, більш того, навіть структура носія може бути абсолютно іншою, але при цьому буде здатна задовольняти властивостям, які приписуються інтелекту. Аналогічно до того, як можна розробити різні моделі годинників (пісочний, водяний, механічний, електронний, атомний), які будуть однаково відраховувати час, так само можна розробити низку різних систем, які будуть виконувати функції мислення. Таким чином, акцент зміщується від субстанції до функції і починаються пошуки принципових характеристик інтелекту взагалі.

Та відкриваючи для себе таку модель штучного інтелекту, суспільство починає втілювати його принципи в своє функціонування. Відтак, маємо обернене моделювання, коли людина, яка слугувала прототипом для штучного інтелекту, наразі сама намагається розвиватися, керуючись створеною моделлю. Визначення ключових характеристик «справжнього» інтелекту — здатність до самоусвідомлення, до самонавчання, вміння ставити цілі і вирішувати проблеми тощо, тягне значні зміни у саморозумінні сучасної людини і знаходить втілення у прин-

ципах її розвитку.

Таким чином, модель не є тільки методом пізнання, вона певним чином постає засобом створення. Тут легко можна прослідкувати конструктивістський акцент, що розглядає модель як напрям подальших дій, як засіб творення майбутнього. Модель постає не просто деякою сутністю, а способом дії, що реалізує цю сутність. В цьому смислі, модель — це і репрезентація ідеї, і інструмент втілення ідеї (див.: [6, с. 124]).

Модель як спосіб дії. М. Вартофський говорить про моделювання як про засіб досягнення певного результату в майбутньому, формування певного інтелектуального досягнення, наразі відсутнього. Навіть якщо за допомогою моделі ми отримуємо тільки усвідомлення або ясніше розуміння деяких ситуацій чи об'єктів, то і це вже становить немалий вигравш, якщо ми зможемо його правильно оцінити. Навіть якщо ми вважаємо, що модель є лише засобом уяви, який допомагає представити, зобразити чи схематизувати певний складний організм або прототип того, що ми сподіваємося колись реалізувати, це вже є досягненням. Більш того, Вартофський стверджує, що моделі є не лише частинами технології створення майбутнього, а й самі є способами дії, що створюють майбутнє (див.: [6, с. 125]). Модель — це не тільки певна дія, це і заклик до дії, оскільки вона виступає не лише як описовий, але як нормативний прототип, функції якого є імперативними. Таким чином, модель може являти собою спосіб дії, який може бути раціонально відтворений. У такому сенсі Вартофський переформулює відомий кантівський вислів:

Модель функціонує таким чином, що вона використовується для формулювання своєї мети і визначення способу дій щодо досягнення цієї мети [6, с. 126].

Відтак, з одного боку, модель є втіленням деякої ідеї, а з іншого, вона постає засобом реалізації цілі. Модель будь-якого явища формується на основі загальних уявлень дослідника про те, що є, що має бути, як воно є і як зв'язане між собою, те що є. Тобто, кожна часткова модель вписується в більш загальну модель — концепцію, систему уявлень, виконує функцію її підтвердження, перевірки, уточнення або розширення і, таким чином, реалізує або показує шлях до реалізації певної мети.

Моделі в соціальній філософії. Фактично, кожна філософська система являє собою модель, яка концептуально відображає розуміння

філософом світу, людини тощо. Філософські моделі — найзагальніші, вони намагаються охопити світ у його цілісності, з'ясувати місце людини в ньому і на основі такої побудови визначити перспективи людяності, відповісти на кантівське питання «Що я маю робити?». Соціальна філософія як практична філософія найчастіше оперує моделями, які виступають підсумком і засобом втілення певної філософської концепції. Вочевидь такі моделі дуже рідко бувають практично втілені і виступають скоріше мисленими експериментами, які показують адекватність та життєздатність концепції. Як і евклідова геометрія ніколи не має повного відповідника в реальному світі, бо не існує жодної досконалої прямої, так і моделі суспільства залишаються ідеальними і не можуть бути реалізовані повною мірою. Такі моделі постають критеріальними або принциповими моделями, які окреслюють певні можливі принципи функціонування суспільства, які є, з одного боку, наслідком загальної філософської концепції, в рамках якої розглядається суспільство, а з іншого — способом перевірки життєздатності такої концепції, її перспективності.

Прямим наслідком того, що жодна модель не є тотожною прототипу, є множинність моделей одного явища. Виникає питання, чи можна встановити, яка з моделей буде найбільш наближеною до прототипу, найдосконалішою і найадекватнішою. Та якщо згадати, що будь-яка модель формується в рамках більш загальної моделі, найзагальнішими з яких є філософські моделі світу, то це питання перетворюється на пошук «найбільш істинної» філософської системи і таким чином стає риторичним. З іншого боку, наявність кількох моделей одного явища відкриває значні пізнавальні перспективи, оскільки дозволяє дослідження явища в різних аспектах, уможливорює порівняння та узагальнення і нерідко приводить до формулювання уточненої моделі, що поєднує переваги і переосмислює ключові ідеї попередніх моделей.

Моделі ідеальних суспільств. Ідеальне суспільство в історії філософії не завжди означає досконале суспільство, хоча найчастіше автори переслідували саме мету побудувати довершене суспільство. Ідеальність запропонованих в філософії моделей передбачає, перш за все, існування у вигляді певної ідеї і, в цьому сенсі, ідеальне суспільство передбачає собою теоретичну модель можливого суспільного устрою, яка, скоріш за все, ніколи не зможе бути повністю втілена у реальному людському співжитті. З іншого боку, ідеальне суспільство розглядається також як ідеалізоване — таке суспільство, в якому перебільшена, гіперболізована певна сукупність ознак, які автором концепції вважа-

ються визначними для розвитку і функціонування суспільства.

Для того, щоб побудувати модель ідеального суспільства необхідно звернутися до ключових ідей, які визначають суспільство, і вже тут можливі різні підходи. При цьому потрібно розуміти, що моделювання такої складної системи у філософському смислі може бути лише принциповим і не буде враховувати цілу низку особливостей, притаманних реальному суспільству. Але основною перевагою концептуальних моделей саме і є їхня всеохопність, оскільки чим більше деталізована модель, чим більше умов вона накладає на власне функціонування, тим менший клас об'єктів вона охоплює.

При побудові моделі йдеться не про відображення суспільства як реально існуючої колективної сутності, яка не зводиться до соціальних дій індивідів, і так само модель не претендує на досконалий опис істотних ознак такої сутності. «Нам достатньо, як це робить, наприклад, Мізес, ввести поняття “суспільство” на позначення сукупності міжлюдських взаємин, що породжується співпрацею людей один з одним» [13, с. 151].

Таким чином, основним критерієм, яким зручно керуватися при створенні моделей суспільства, є «якомога менше критеріїв». Такий підхід спрямований на розкриття проявів явища, в контексті даної розмови — суспільства, в тому аспекті, в якому його бачить дослідник.

Скориставшись таким «критерієм» спробуємо визначити можливий набір принципів, на яких можна побудувати модель ідеального суспільства, і який охопить максимальну кількість таких моделей, представлених в історії філософії. Для цього зосередимося на трьох основних питаннях: Яка мета суспільства? Яким чином досягти цієї мети? та За допомогою чого буде досягатися така мета? Фактично — це стандартні питання, на які потрібно відповісти для побудови моделі: Що? Як? Чим? Таким чином, отримаємо досить короткий план побудови моделей.

(1) Визначити основні цінності, які має реалізовувати суспільство.

(2) Визначити методи, якими будуть досягатися і підтримуватися ці цінності.

(3) Визначити рушійну силу, яка дасть змогу реалізувати ці методи.

Згідно нашого плану спробуємо розглянути низку моделей ідеальних суспільств, представлених в рамках різних філософських підходів, і зробити висновки щодо пізнавальної та проєктивної цінності таких моделей.

І. Даосизм. Лао-Цзи «Дао-Де-Цзин» (604-531 рр. до н.е.)

Основна цінність і мета: рівність.

Методи: відтворення природного стану речей, невтручання; правитель має так організувати адміністративний апарат, щоб кожен знав, що йому робити, не потребував вказівок і робив все якнайкраще. «Виховувати — без насилля, творити — і не хвалитися, створювати — але не привласнювати створене, будучи старшим серед інших — не веліти!» [10, п. 10]. «Мудрий правитель постійно прагне до того, щоб у народу не було спокус і пристрастей, а глибоко порочні люди не посміли б діяти» [там само, п. 3].

Рушійна сила: розуміння дао, слідування природним законам: «жити у відповідності до природи і давнього початку (дао)» [там само, п. 68].

II. Легізм. Шан Ян «Книги правителя області Шан» (390-338 рр. до н.е.)

Основна цінність і мета: порядок, могутність держави.

Методи: (1) повне панування закону; (2) жорстокість у покараннях навіть за найменші проступки, розділення людей заохоченням до сліжки і кругової поруки; (3) поведінка громадян має бути регламентована до найменших дрібниць.

Рушійна сила: страх. «Якщо керувати людьми як порядними, смуту не уникнути і країна загине, а якщо керувати людьми як негідниками, то завжди настає зразковий порядок і країна досягає могутності» [19, с. 163], «Якщо керувати людьми як негідниками, люди люблять такі порядки» [там само, с. 162]. При цьому Шан Ян виступив проти привілеїв спадкової аристократії, втілюючи принципи «рівних можливостей»: будь-який громадянин міг зробити кар'єру чиновника. Тобто, передбачається рівність можливостей і рівність перед законом.

III. Платон. «Держава» (360 р. до н.е.)

Основна цінність і мета: справедливість як гармонія всіх суспільних верств [14, с. 42-44, 137].

Методи: розділення праці на основі поділу всіх громадян на три групи за здібностями душі: мудреці — керують (аристократія), воїни — захищають, ремісники — виробляють [там само, с. 134]; мудреці і воїни не мають ні сімей, ні приватної власності [там само, с. 156-158]; всі займаються тим, чим мають займатися; кожна людина служить державі, держава формує найкращих громадян.

Рушійна сила: розуміння свого місця в суспільстві, вроджений потяг душі, що розкривається через виховання і освіту.

IV. Аристотель. «Політика» (335-322 рр. до н.е.)

Основна цінність і мета: спільне благо (щастя) [2, с. 15].

Методи: влада більшості для загальної користі (політія); помірне поступове реформування суспільства, приватна власність, зміцнення середнього класу.

Рушійна сила: людина за сутністю — суспільна істота і має бажання інстинктивно поєднати своє життя з іншими людьми [там само, с. 17].

V. Августин Блаженний. «Про Град Божий» (410 р.)

Основна цінність і мета: рівність, перемога Граду Божого над Градом земним.

Методи: покора. «Яке б зло праведники не терпіли від несправедливих володарів, зло це являє собою не кару за злочин, а перевірку чесноти» [3, кн. IV, гл. III]; залучення людей до релігії, ненасильницьке утвердження моральних ідеалів християнства. За Божим замислом кожен має, що має: один — менше, другий — більше, але і перший, і другий задоволені своєю долею [там само, кн. XII, гл. II]. «Але блаженний град той буде бачити в собі настільки велике благо, що нижчий не буде заздрити вищому, як не заздять архангелам інші ангели; кожен тоді не захоче бути тим, чого не отримав, хоча і поєднаний буде з ним найтіснішими узами згоди, подібно до того, як в тілі око не бажає бути пальцем, хоча те й інше знаходяться в одному нерозривному складі тіла. Таким чином, один матиме дар менше, ніж інший, але мати його буде, не бажаючи більшого» [там само, кн. XXII, гл. XXX].

Рушійна сила: любов до Бога, релігійність, виховання.

VI. Томас Мор. «Утопія» (1515 р.)

Основна цінність і мета: суспільство рівних, справедливість як рівність.

Методи: повна відмова від приватної власності; введення виборних керівних посад з числа вчених на певний строк; обов'язкова суспільна праця; покарання злочинців перетворенням їх на рабів; освіта; евгенічний відбір.

Рушійна сила: виховання, освіченість і терпимість. «Турбуються куди більше про виховання чесності й добродійності, ніж про їхні знання: вони [священники] докладають багато зусиль для того, щоб вселити з самого початку в ще ніжні і податливі душі дітей здорові погляди

для збереження держави. Запавши в душі малечі, ці думки супроводять потім уже дорослих упродовж усього життя й приносять велику користь для захисту державного устрою, який занепадає саме від вад, що є наслідком неправильних поглядів» [12, с. 105].

VII. Томас Гоббс. «Левіафан» (1651 р.)

Основна цінність і мета: забезпечення миру, безпеки і блага народу (див.: [7, розділ XVII]), збереження і розширення свободи (див.: [там само, розділ XXI]).

Методи: суспільний договір; влада держави, обмежена лише природними правами громадян; свобода як право робити те, що не заборонено законом; приватна власність; рівність обов'язків перед державою.

Рушійна сила: загальна природна рівність людей [там само, с. 150], просвіта і закон [там само, с. 306], природні права кожної людини: життя, особистість, власність тощо та потреба слідувати природним законам [там само, розділ XV].

VIII. Імануїл Кант. «До вічного миру» (1795 р.) та інші роботи.

Основна цінність і мета: свобода; досягнення всезагального правового громадянського суспільства, в якому розвинуться всі первинні задатки людського роду. (Громадянське суспільство — суспільство з розвиненою системою взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, з реальним забезпеченням державою їх рівних можливостей вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, спираючись на право і власну правосвідомість.)

Методи: єдині закони і правила для всіх людей, імперативність моралі, свободна воля людей виступає джерелом законів. «При свободі немає жодної потреби піклуватися про суспільний спокій і безпеку. Люди самі в змозі вибратися поступово з невігластва, якщо ніхто не прагне навмисно утримати їх в цьому невігластві» [9, с. 36].

Рушійна сила: моральна свідомість як внутрішній закон, мужність користуватися власним розумом. «За допомогою егоїстичних схильностей, які природним чином навіть зовні протидіють одна одній, розум може використовувати механізм природи як засіб для того, щоб здійснити свою власну мету — припис права — і цим сприяти зовнішньому і внутрішньому миру і забезпечити його, наскільки це залежить від самої держави. — Отже, можна сказати: природа нездоланно хоче, щоб право отримало в решті решт верховну владу. Те, що в

цьому відношенні не зроблено, здійсниться в кінці кінців саме по собі, хоча і з більшими труднощами» [8, с. 286].

ІХ. Карл Маркс. «Маніфест комуністичної партії» (1848 р.) та інші роботи.

Основна цінність і мета: рівність, безкласове суспільство, відсутність держави та експлуатації.

Методи: відмова від приватної власності [11, с. 438], розподіл ресурсів за потребами, розвиток комуністичного суспільства, науковий розвиток [там само, с. 443, 446-447] .

Русійна сила: усвідомлення рівності, закономірні історичні зміни [там само, с. 438], розвиток матеріального виробництва, класова боротьба.

Х. Карл Поппер. «Відкрите суспільство і його вороги» (1945 р.)

Основна цінність і мета: свобода (відкрите суспільство як раціонально організоване співтовариство).

Методи: демократичний поступовий інтервенціонізм, толерантність, демократія, приватна власність, можливість відкритого обговорення, конкурентність, наявність «соціального ліфту», освіта і науковий розвиток.

Русійна сила: наукова еволюція людства, розвиток раціональності (див.: [15, 16]).

Висновки. На основі простих критеріїв ми здійснили досить наочну систематизацію низки моделей ідеального суспільства, при цьому нашою метою не було розглянути всі такі моделі, а критерієм добору слугувало не що інше, як популярність в навчальних курсах. В даному випадку ми мали справу не з типовими моделями, побудованими за одним шаблоном, а саме з загальними філософськими концепціями і, таким чином, використали «штучну» модель як схему, яка дозволила вичленити структуру ідеального суспільства в тих соціально-філософських концепціях, в яких вона не була сформульована експліцитно. Грунтуючись на такому досить простому узагальненні можна побачити наскрізні лінії, що, на думку розглянутих філософів, утворюють каркас суспільства, порівняти ці структури та зробити певні висновки.

Недоліки теоретичних моделей ідеального суспільства в основному є наслідками ідеалізованості, високого рівня схематичності та принциповості запропонованих моделей, що претендують на універсальність.

(1) **Завершеність.** Моделі ідеальних суспільств зображують «кінець історії», суспільство, що завмерло на певному етапі розвитку, в ньому відсутні конфлікти, суперечності, те, що забезпечує зміни.

(2) **Розумна впорядкованість.** Всі розглянуті моделі так чи інакше ґрунтуються на раціональному впорядкованому способі життя, при цьому основа порядку не обов'язково є продуктом людської діяльності. «Встановити межі, так щоб атоми співіснували, формуючи тим самим цілісність суспільства, і при цьому залишалися максимально вільними, — означало сформувати буквально ідеальне суспільство “всезагального щастя”. У якості меж, які регулюють взаємодію атомів, і виступав розум як система відповідних обмежень» [1, с. 202].

(3) **Універсальність методів.** Щодо кожної представленої моделі виникає питання, звідки береться впевненість, що маси людей будуть гармонійно співпрацювати, прагнути до спільних цілей, приймати однакові критерії раціональності та ієрархії цінностей? (див.: [5, с. 59]). Кожна модель певним чином намагається відповісти на це питання, виходячи з доступних їй методів, які вважаються універсальними. Внаслідок застосування таких методів всі громадяни розуміють необхідність підтримання саме такого суспільства, вони мотивовані на його підтримання, незалежно від індивідуальних інтересів кожного.

(4) **Рівність як вихідна передумова.** Часто моделі ставлять рівність собі за мету, але насправді виходять з ідеї рівності (біологічної, моральної). Щодо цього А. Валицький критично висловився про Маркса: «Маркс трактував людей [...] як екземплярів роду, які мають спільну природу, а значить принципово однакові потреби й прагнення» [там само]. Якщо таку рівність вивести в трансцендентальну площину, ми знову прийдемо до інтелекту, розуму, що диктують раціональний спосіб функціонування суспільства і тим самим виступають його обмежувачами.

(5) **Інкапсульованість.** Ідеальне суспільство не передбачає взаємодію з іншими типами суспільств, воно розраховане або на свою універсальність — поширення на увесь світ, або на ізолюваність.

На основі аналізу моделей ідеального суспільства, представлених в історії філософії, можна зробити деякі висновки щодо їхньої пізнавальної цінності.

(1) Наведена схема дозволяє виокремити і сформулювати суспільні ідеали та цінності, показати співвідношення між цілями і засобами їх досягнення. (Примітно, що суспільні цілі найчастіше співпадають, але методи суттєво відрізняються: благо, мир — страх, право, освіта, релігійність.)

(2) Завдяки своїй універсальності розглянуті моделі можуть бути інтерпретовані на прикладі сучасного суспільства і таким чином бути використані для аналізу його проблемних аспектів.

(3) Вони експлікують рушійні сили суспільства, показують, на основі чого можна здійснювати суспільні реформи і що може змусити людей вірити в доцільність таких перетворень і підтримувати певний спосіб співжиття.

(4) Ілюструють методи, за допомогою яких реалізується функціонування суспільства, і звертають увагу на актуальність таких методів щодо сучасного суспільства. Для побудови моделі сучасного суспільства ми можемо залишити ту саму принципову схему: цінності — методи — рушійні сили, але ми не можемо знехтувати змінами, спричиненими, наприклад, становленням інформаційного суспільства з притаманним йому способом організації виробництва (див., напр.: [4]). Таким чином, аналіз моделей суспільства показує не лише принципову подібність, але й змістовну відмінність цінностей, методів і рушійних сил, що є відображенням актуального етапу розвитку суспільства.

(5) Виступають мисленим експериментом, що пропонує можливі способи структурування суспільства і допомагає побачити наслідки реалізації певних суспільних технологій.

Необхідно зазначити, що кожна запропонована модель не тільки була актуальною для свого часу і слугувала дороговказом для формування суспільної думки, а іноді й для суспільних реформ, але й залишається актуальною у сьогоденні. Позачасова актуальність моделей соціальної філософії зумовлена універсальністю цінностей та методів, які використовувалися у їхній принциповій схемі. Свобода, рівність, право, справедливість, благо так само як раціональність, освіта, страх, релігійність, покора не вичерпують себе як засоби функціонування суспільства, але мають бути переосмислені й актуалізовані на сучасному етапі його розвитку.

Яка користь від моделей філософу? По-перше, розуміння того, що філософія — систематична наука, результатом якої є філософська система певного рівня повноти, яка створюється за певними принципами для досягнення певної мети (навіть якщо філософська побудова здійснюється інтуїтивно, в ході свого розвитку вона виробляє ці принципи і викристалізовує свою мету). По-друге, розуміння того, що кожна філософська концепція є моделлю, а оскільки будь-яке явище може мати кілька моделей, кожна з яких буде адекватною у певному аспекті. По-третє, розуміння того, що будь-яка філософська концепція

може мати свою модель-підтвердження, більш того, якщо таку модель вдається побудувати — це показує життєздатність концепції. По-четверте, розуміння того, що модель — це не лише спосіб схематизації та систематизації, це дороговказ способу дії, окреслення шляху розвитку, уточнення чи вдосконалення. І по-п'яте (хоча можна ще продовжувати), розуміння того, що займаючись філософствуванням філософ займається моделюванням, приводить до усвідомлення цікавих особливостей філософських моделей:

(1) мінімальність: критерії, компоненти, структура моделі мають бути мінімізовані (якщо механізм працює без певного компонента, цей компонент потрібно видалити);

(2) простота: характеристики побудованої системи мають бути сформульовані якомога простіше;

(3) універсальність: виконання перших двох пунктів приводить до того, що такі моделі можуть мати велику кількість інтерпретацій, тобто концепції, в рамках яких побудовані вказані моделі, можуть мати низку підтверджень.

Література

- [1] *Абдула А.* Разум, рациональность, субъект // Актуальні проблеми духовності: зб. наукових праць / Ред.: Я.В. Шрамко. — Кривий Ріг: КДПУ, 2016. — Вип. 17. — С. 193-210.
- [2] *Аристотель.* Політика / [пер. з давньогр. О. Кислюка]. — Київ: Основи, 2000.
- [3] *Блаженный Августин.* Творения (том третий). О граде божием. — Санкт-Петербург, Киев: УЦИММ-Пресс, 1988.
- [4] *Брюховецький М.М.* Інтелектуальна праця як феномен суспільного виробництва та її соціальні наслідки // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. — Кривий Ріг, 2015. — Вип. 16. — С. 149-164.
- [5] *Валицький А.* Марксизм і стрибок у царство свободи: Історія комуністичної утопії. — Київ: Всесвіт, 1999.
- [6] *Вартофський М.* Модели. Репрезентация и научное понимание. — Москва: Прогресс, 1988.
- [7] *Гоббс Т.* Левіафан. — Київ: Дух і Літера, 2000.

- [8] *Кант И.* Ответ на вопрос: что такое просвещение? // Собр.соч. в 8 тт. — Москва: Чоро, 1994. — Т. 8. — С. 29-37.
- [9] *Кант И.* К вечному миру // Сочинения в шести томах. — Москва: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 257-347.
- [10] *Лао Цзи.* Дао-Де-Цзин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ua.philosophy-of-religion.org.ua/tao_te_ching.html
- [11] *Маркс К.* Манифест коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. — Т. 4. — С. 419-459.
- [12] *Мор Т., Кампанелла Т.* Утопія. Місто Сонця. — Київ: Дніпро, 1988.
- [13] *Панафідіна О.П.* Збірні поняття у соціальній і політичній філософії: проблема інтерпретації // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. — Кривий Ріг, 2017. — Вип. 18. — С. 148-164.
- [14] *Платон.* Держава / [пер. з давньогр. та коментарі Д. Коваль]. — Київ: Основи, 2000.
- [15] *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. В 2-х т. — Київ: Основи, 1994. — Т. I. У полоні Платонових чарів.
- [16] *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. В 2-х т. — Київ: Основи, 1994. — Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники.
- [17] *Сенетий Д.* Відкрите суспільство: етика та раціональність. — Київ: Смолоскип, 2007.
- [18] *Фролов И.Т.* Гносеологические проблемы моделирования биологических систем // Вопросы философии — 1961. — № 2. — С. 39-42.
- [19] *Шан Ян.* Книга правителя области Шан / [пер. с кит. Л.С. Переломова]. — Москва: РИПОЛ классик, 2017.
- [20] *Штоф В.А.* Моделирование и философия. — Москва, Ленинград: Наука, 1966.

- [21] *Hamming R.W.* The Unreasonable Effectiveness of Mathematics // The American Mathematical Monthly Volume 87 Number 2 February 1980 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dartmouth.edu/matc/MathDrama/reading/Hamming.html>

References

- [1] *Abdula A.* Razum, racionalnost, subekt // Aktualni problemy dukhovnosti: zb. naukovikh prats / Red.: Ya.V. Shramko. — Kriviy Rih: KDPU, 2016. — Vyp. 17. — С. 193-210.
- [2] *Aristotel.* Polityka / [per. z davnohr. O. Kysliuka]. — Kyiv: Osnovy, 2000.
- [3] *Blazhennyi Avgustin Tvoreniia* (tom tretii). O grade bozhiem. — Sankt-Peterburg, Kiev: UTcIMM-Press, 1988.
- [4] *Briukhovetskyi M.M.* Intelektualna pratsia yak fenomen suspihnoho vyrobnytstva ta yii sotsialni naslidky // Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats / Red.: Ya.V. Shramko. — Kryvyi Rih, 2015. — Vyp. 16. — S. 149-164.
- [5] *Valitskyi A.* Marksyzm i strybok u tsarstvo svobody: Istoriia komunistychnoi utopii. — Kyiv: Vsesvit, 1999.
- [6] *Vartofskii M.* Modeli. Rerezentatsia i nauchnoe ponimanie. — Moskva: Progress, 1988.
- [7] *Hobbs T.* Leviafan. — Kyiv: Dukh i Litera, 2000.
- [8] *Kant I.* Otvet na vopros: chto takoe prosveshchenie? // Sobr.soch. v 8 tt. — Moskva: Choro, 1994. — T. 8. — S. 29-37.
- [9] *Kant I.* K vechnomu miru // Sochineniia v shesti tomakh. — Moskva: Mysl, 1966. — T. 6. — S. 257-347.
- [10] *Lao Tczi.* Dao-De-Tczin [Elektronni resurs]. — Rezhim dostupu: http://ua.philosophy-of-religion.org.ua/tao_te_ching.html

- [11] *Marks K.* Manifest kommunisticheskoi partii // Marks K., Engels F. Sochineniia. — Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoi literatury, 1955. — Т. 4. — С. 419-459.
- [12] *Mor T., Campanella T.* Utopiia. Misto Sontsia. — Kyiv: Dnipro, 1988.
- [13] *Panafidina O.P.* Zbirni poniattia u sotsialnii i politychnii filosofii: problema interpretatsii // Aktualni problemy dukhovnosti: zb. nauk. prats / Red.: Ya.V. Shramko. — Kryvyi Rih, 2017. — Вyp. 18. — С. 148-164.
- [14] *Platon.* Derzhava / [per. z davnohr. ta komentari D. Koval]. — Kyiv: Osnovy, 2000.
- [15] *Popper K.* Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy. V 2-h t. — Kyiv: Osnovy, 1994. — Т. I. U poloni Platonovykh chariv.
- [16] *Popper K.* Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy. V 2-h t. — Kyiv: Osnovy, 1994. — Т. II. Spalakh prorotstva: Hehel, Marks ta poslidovnyky.
- [17] *Sepetyi D.* Vidkryte suspilstvo: etyka ta ratsionalnist. — Kyiv: Smoloskyp, 2007.
- [18] *Frolov I.T.* Gnoseologicheskie problemy modelirovaniia biologicheskikh sistem // Voprosy filosofii — 1961. — № 2. — С. 39-42.
- [19] *Shan Ian.* Kniga pravitelia oblasti Shan / [per. s kit. L.S. Perelomova]. — Moskva: RIPOL klassik, 2017.
- [20] *Shtof V.A.* Modelirovanie i filosofii. — Moskva, Leningrad: Nauka, 1966.
- [21] *Hamming R.W.* The Unreasonable Effectiveness of Mathematics // The American Mathematical Monthly Volume 87 Number 2 February 1980 [Elektronnii resurs]. — Rezhim dostupu: <http://www.dartmouth.edu/matc/MathDrama/reading/Hamming.html>

What is a model and what is the use of it for a philosopher (a case study on the ideal society models)

Abstract. Modeling is presented not only as a scientific, but also as a general philosophical method. From the author's point of view the history of philosophy is a history of creating models which perform the functions of visibility, simplification, ordering, explanation. In this way models enable understanding, provide some interpretation, make possible predictions and show certain ways of action. The model can serve as an interpretation and confirmation of a certain philosophical concept. The author shows that the features of philosophical models are minimality of the selected criteria, simplicity and universality.

Keywords: model, modeling, interpretation, social philosophy, ideal society.

Козаченко Надія Павлівна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Kozachenko Nadiia

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

 <https://orcid.org/0000-0003-2358-9076>

 n.p.kozachenko@gmail.com

 [10.31812/apd.v0i19.2081](https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2081)